

Должкитыне Виховання 1/9

ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ НАРОДНИХ ЗВИЧАЇВ І ТРАДИЦІЙ

Мирослав СТЕЛЬМАХОВИЧ
д-р пед. наук
Прикарпатський університет

Згадаймо зачинні рядки поезії
Т. Шевченка «Розрита могила»:

Сітє тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сдилодровано,
За що, мамо, тинеш?
Чи ти рано до сьвід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок пенешних
Звичаю не вчила?
«Молилась, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала...»

Цими словами Великий Кобзар з гениальною прозорливістю говорить про звичаї України як надійні оберіги історичних досягнень минулого, могутній впливовий фактор формування самобутнього духовного обличчя народу, можливості його передачі національної психології і культури.

В українській етнопедогогії побутує чимало крилатих висловів про народні звичаї та їхню роль у духовному житті

людини, про оригінальність їх у кожному краї, як-от: «Нема краю без звичаю». «Що край, то звичай, що сторона, то повила», «Інший край — інший звичай» і т. д. Вироблені й успадковані в гущі нашого народу протягом віків національні звичаї мають надзвичайно велике значення: без опори на них виховати справжнього українця неможливо. Тому їх збереження та збагачення, неухильне дотримання украї важливі як для нації загалом, так і для кожної людини зокрема.

Той, хто дотримується народних звичаїв, непереможний. Він завжди здатний відстояти свою гідність — як людську, так і національну. Додержання установлених принципів свого народу — суттєвий показник духовної культури особистості. Ось чому всіх видатних українських діячів хвилювало й хвилює володіння підрастаючими поколіннями національними звичаями. Будь-який відступ від них, як це не раз траплялося, а надто тоді, коли Україна втрачала свою державну незалежність, викликав тривогу

в українській інтелігенції, у кожного свідомого українця. Так, відомий історик і культурний діяч Микола Аркас у своїй «Історії України-Русі» з боєм зазначає: «З'єднана з Польщею і Литвою Україна позбулася стародавніх звичаїв своїх прав і мусила до нового життя привикати. Сумна їй доля судилася...»

Що ж таке звичаї? У чому полягає його педагогічна сутність?

Звичай — це загальноприйнятий порядок, правило поведінки людей, яке видання складалося в процесі їхнього спілкування, увійшло у звичку, побу і свідомість певного народу, суспільно-групні чи колективні. Звичай з'явився разом з людиною й виникненням людського суспільства внаслідок потворкованості однакових чинків, щезлодом набули загального значення, стали нормою, якою ми керуємось у своєму житті.

Зміст слова «звичай» у живому спілкуванні українців смікий і багатогранний. Крім зазначеного вище, він входить уклад суспільного життя нації, народні сім'ї; традиційний порядок відзначення подій і свят, пов'язаний з виконання певних обрядових дій і використання відповідних предметів, атрибутів, символів; установлені, звичайні способи, манери дій, поведінки кого-небудь; ввічливість, пристойність у словах і діях; правила гідної поведінки, прийняті у певному середовищі. Тож і народний вислів «дан звичаю» означає: задля ввічливості, пристойності, а «звичаю навчати (вчити)» — виховувати ввічливим, пристойним.

Як бачимо, у всіх своїх змістових значеннях слово «звичай» містить у собі яскравий виражений педагогічний зміст. Та й саме поняття належить до тих незамінних механізмів, завдяки яким передаються думки, почуття і звичаї попередніх поколінь наступним, тобто батьків дітям. Інакше кажучи, через систему звичаїв кожний народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх нащадках.

«Звичай — то другий закон», кажуть у народі. На основі українських звичаїв складалось і діє народне звичаєве право — сукупність традиційних неписаних норм, якими регулювалися стосунки і поведінка людей у різних ділянках виробничо-громадського і родинного спілкування. Воно передавалось усно від покоління до покоління. З давніх-давен на Україні найпоширенішими нормами народного звичаєвого права були: категоричне знання праці, трудових доходів основних джерел власності: спадкове володіння земельними угіддями («дідизною»); категоричне ставлення до неробства, спекуляцій, шахрайства, злодійства; обов'язок допомагати вбогим, калікам, погор...

Фото Лариси Шопини

години, вдвоям, сиротам, нездольцям; безапеляційно перегляду; незаперечний авторитет вичовків, громадських судів; безоплатна участь у толоці; вигнання з громади, міста чи села за негідний вчинок, за вчинення злочину та ін.

Своїм корінням звичай українського народу сягають своєї давнини — коли ще й не існувала Київська держава. Вже тоді, зазначає М. Грушевський, наші пращюри утверджували й поціновували ширість і привітність, гостинність і доброброзичливість.

Основна сфера дій звичаїв — родинний побут. А тому головна педагогічна сутність і значення їх полягає в тому, що у звичаєву орбіту діти потрапляють із самого малечку, як кажуть, з коліски, коли вони найбільш сприйнятливі до виховного впливу. По-друге, немало важить і те, що народні приписи дитина переїмає, як правило, в сім'ї від найкращих, найдорожчих і найавторитетніших людей, яким найбільше довіряє, — від батька й матері, дідуся й бабусі, старших братів і сестер. По-третє, звичаєм не властиві сентенційність і моралізування, які не люблять не лише діти, а й дорослі. Звичай завжди конкретний, він ставить людину в чітко окреслені рамки поведінки і в своєму предметному прояві ніби промовляє: «У цій ситуації роби так, а не інакше!» По-четверте (і це, мабуть, найістотніше), звичай прищеплює дітям моральні якості поступово, наче мимовіть. Дитина, включена в систему ustalених звичаєвих норм, виховується непомітно для себе самої, природно, без насильства. Мотивація дій і вчинків проста й переконлива: «Так треба», «Так прийнято», «Так роблять старші, мої батьки», «Так робили наші діди й прадіди».

Українські народні звичаї багатогранні, вони охоплюють своїми настановами всі сторони родинного і суспільного життя. Це звичаї величати новонароджене, хрестити, пеленати, колісати дитину й співати їй колискових пісень, пестити, приторгати й носити на руках; зустрічати гостей хлібом-сіллю на вишнім рушнику; колядувати, шедрувати, вінчувати під час рідзіваних та новорічних свят; співати веснянки на Великдень; білити стіни хат; у недільні й святкові дні відвідувати церкву; говіти під час посту; дітям пошановно звертатися до батька й матері на «ви»; в кімнати на стінах мати вивішені ікони, портрети Шевченка, Франка, родинні фотокартки, народні малюнки, прикрашені вишитими рушниками...

Перелік цей можна було б продовжити, бо навіть із цього видно, що кожний народний звичай має в собі добре, гуманне, демократичне, загальнолюдське, радісне, приємне, утверджує доброзичливі стосунки між людьми, прищеплює й одухотворює життя, вчить мислитися на світ радісними очима. Тому ці звичаї не схильні ділитися їх на прогресивні й непрогресивні, бо те, що любить народ, завжди прогресивне, творені й застосовувані моральні приписи також, оскільки вони утверджують стабільне, вичне, завжди молоде. І справді, хіба, скажімо, пошанівно-любове ставлення дітей до своїх батьків може вважатися застарілим?

Народні звичаї не вигадуються просто так, а постають з конкретних умов життя. Тому й життєздатність їх особлива. Можна було б навести безліч прикла-

дів успішних потуг винайти щось краще, ніж це зробив сам народ, але з таких намагань дуже рідко виходило путіце. Згадаймо хоча б жалюгідні спроби замінити народну практику підживлення ґрунту гноєм рясотною хімічними добривами чи підміну традиційної культури обробітку землі внесенням гербіцидів. Винайдення тканин з хімічних волокон мало замінити виготовлення полотна з льону, бавовни, шовку — ініжі ж ми переконатися, що одяг з натуральної тканини здоровіший. А хіба можна чимось перевершити красу української вишиванки? То й не дивно, що сучасна молодь потяглася до дідусявих комор і бабусиних скринь.

Педагогічні функції народних звичаїв настільки могутні у своїх виховних діях, що можемо з повним правом називати родинну етнопедогогіку звичаєвою педагогікою. Головна її сутність полягає у виробленні такої украї нахливої людської риси, як звичка. З педагогічного погляду звичка — це особлива форма поведінки людини, яка виявляється у схильності робити ті чи інші дії, що закріплюються внаслідок багаторазового повторення їх. Тобто вона передає певний спосіб дії, життя, манеру поведінки або висловлювання, які стали звичиними, постійними для кого-небудь. А звідси й вислови: «узяти собі за звичку» — дотримуватися певного способу дії, манери поведінки; «увійти у звичку» — ставити посвяченнями; «за звичкою» — як завжди, як звик; «проти звички» — не так, як завжди, не так, як звик; «за старою звичкою» — як давно звикло, за традицією. Ціла низка одноіменних понять («звичайний», «звичайність», «звичайно»; «звичиний», «звичиність», «звичино») також засвідчує активну роль їх в українській етнопедогогії. Не випадково кажуть: «Звичка — друга натура».

Натура у трактуванні народної педагогіки — це сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються у її діях, поведінці. Тобто це являє характер конкретної людини. Часто можемо почути: «Така вже його (її) натура»; звідси й прислів'я: «У нього натура, як у тура» (сила, наполеглива вдача), «Як в кого натура, така й совість», характеристики: «овеча натура», «овчача натура», «груба натура», «весела натура», «широка натура» тощо.

Психологічною особливістю звичних дій є те, що вони відбуваються без особливих роздумів і напруження (хоча з участю свідомості). Таким чином, звички заощаджують психо-нервову енергію людини, полегшують і спрощують виконання часто повторюваних дій. Фізіологічну основу їх становить утворена в корі головного мозку стійка система тимчасових нервових зв'язків — динамічний стереотип.

Звички можуть бути як корисні (наприклад, бути пунктуальним, коректним, робити ранкову гімнастику), так і шкідливі (вживати дахливі слова, пізно вставати, обманювати, бешкетувати, кепкувати). Формування у дітей і молоді корисних звичок і викоринення шкідливих, залобганих їм — одне з важливих завдань батьківської педагогіки.

Народні звичаї тісно переплітаються з народними традиціями — у тих і тих є спільні й відмінні ознаки.

Традиція — це досвід погляда, смаки, норми поведінки, які склалися історично й передаються від покоління до покоління.

Вона забезпечує спадковість поколінь, без чого це не може бути родинного виховання, яке своїм головним змістом, власне, й зводиться до передачі народного досвіду, національних звичаїв і культурних надбань. Звичай і традиції, як два крила птаха, роблять можливим для кожної людини осягнення духовності. Одне без одного не існує, а тому обидва поняття здебільшого вживають разом.

Однак вони не є тотожними, бо неоднакові за обсягом вкладеного в них змісту: поняття «традиція» значно ширше, ніж «звичай». До того ж звичай виступає як невід'ємний компонент традиції. Візьмімо, наприклад, традиції любовного ставлення до дітей, пошани до батьків, традиції честі й любові до України, трудової традиції, звитязчії (козацької, стрілецької), хліборобської тощо.

Зіставивши обидва поняття з погляду педагогіки, побачимо істотну різницю між ними — головним чином щодо самого характеру впливу на дитину. Звичай формує прості звички — стереотипно-механістичні вчинки, а традиція виробляє звички складні — певну спрямованість поведінки, зумовленої духовно-морально-во мотивавцією дії. Тому й формула будь-якого звичаю не відбиває зв'язку між діями й виробленими ними духовними якостями, тоді як у формулі традиції цей зв'язок наявний завжди. У цьому можемо переконатися на прикладі народних традицій гостинності й милосердя: «Любити приймати й частувати гостей означає бути гостинним», «Проявляти схильність і готовність до добрих вчинків — це бути милосердним».

Завдання українських народних звичаїв і традицій спільне — стабілізувати раціональні родинні й суспільні взаємини, відтворювати їх у житті поних поколінь. Тому українську народну педагогіку з повним правом називаємо і звичаєвою, і традиційною, або звичаєво-традиційною. Традиційна родинна педагогіка — це таке виховання дітей у сім'ї, яке ґрунтується на традиціях народу і закріплене ним, тобто звичне, таке, що відповідає ustalеним виховним нормам, зразкам.

Отже, українська родинна педагогіка — це система вироблення і прийняття нашим народом принципів, форм, методів і прийомів виховання дітей та молоді в сім'ї, які передаються від одного покоління до іншого й засвоюються ними як певні духовно-моральні цінності та настанови, національні звичаї і традиції, уміння і навички, набуті українцями в процесі сімейного та суспільного життя.

Спільність завдань і виховних функцій звичаїв і традицій зовсім не означає ніякого їх особливості. Це перш за все стосується шляхів реалізації виховних завдань. Адже функції звичаїв і традицій здійснюються по-різному. Так, у центрі уваги звичаю стоїть правило поведінки — детальний припис учинку в конкретній ситуації. Традиція ж дає про неухильне дотримання народних морально-етичних норм чи принципів встановлення. Коли взяти до уваги етальність їх застосування у практиці родинного виховання, то дитина спочатку засвоює звичай і звичку, а потім традицію.

Історичний шлях української родинної педагогіки був нелегкий. Та навіть за найтяжчих обставин наш народ не втрачав життєвого оптимізму і зберіг сім'ю, поставивши на її сторожі українські національні звичаї і традиції.